

Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyetü'l-Hâniyye*, Hazırlayan: İlter Uzel, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1992), 2 Cilt.

Zehra Gençel Efe*

Öz

Osmanlı Döneminde XV. yüzyıl Türk hekimlerinden olan Sabuncuoğlu Şerefeddin (1385-1468), Türk tıp tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Amasya Darüşşifası'nda 14 yıl hekimlik yapan Sabuncuoğlu Şerefeddin, klinisyen, araştırmacı ve eğitimci özellikleri yanında, etik kurallara dikkat çekmesi ve bunun için verdiği öğütlerde, öğrencileri ve genç meslektaşları için yol gösterici bir özellik taşıması yönüyle de değerlidir. Müellifin üç önemli eseri bilinmektedir. Bunlar Terceme-i Akrabazîn, Mücerrebnâme ve Cerrâhiyetü'l-Hâniyye'dir.

En önemlisi olan "Cerrâhiyetü'l-Hâniyye", İlter Uzel tarafından transkripsiyonu yapılarak 1992 yılında, iki cilt olarak yayınlanmıştır. Eserin birinci cildinde bulunan transkripsiyonlu metni ve ikinci cildinde yer alan tıpkıbasımı yanında, birinci ciltte bulunan ve hem Sabuncuoğlu Şerefeddin ve eserleri hakkında verilen bilgiler hem de Cerrâhiyetü'l-Hâniyye'nin nüshalarının karşılaştırılmasına dair verilen malumat, bilim tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cerrâhiyetü'l-Hâniyye, Sabuncuoğlu Şerefeddin, Amasya Darüşşifası

Abstract

Sabuncuoğlu Şerefeddin (1385-1468), a Turkish physician of the 15. century, has a very important place in Turkish medical history. Sabuncuoğlu Şerefeddin, who worked as a physician in Amasya Darüşşifa for 14 years, is not only clinician, researcher and educator, but also draws attention to ethical rules and gives advice for his students and young colleagues. Three important works of the author are known. These are Terceme-i Akrabazin, Mücerrebnâme and Cerrâhiyetü'l-Hâniyye.

The most important one "Cerrâhiyetü'l-Hâniyye" was transcribed by İlter Uzel and published in two volumes in 1992. In addition to the transcribed text in the first volume and the same volume in the second volume, the information given in the first volume and the information given about Sabuncuoğlu Şerefeddin and his works and the comparison of the copies of Cerrâhiyetü'l-Hâniyye are of great importance in terms of the history of science.

Keywords: Cerrâhiyetü'l-Hâniyye, Sabuncuoğlu Şerefeddin, Amasya Darüşşifası

Article Types/Makale Türü: Book Review/Kitap Değerlendirmesi

Received/Makale Geliş Tarihi:18/07/2019, Accepted/Kabul Tarihi: 01/09/2019

Doi: 10.26791/sarkiat.593519

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, zehraefe@hitit.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7558-7382>

GİRİŞ

Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid dönemlerinde hekimlik yapan ve tam adı Serefeddin b. Ali bin Hacı İlyas Sabuncuoğlu olan Hekim Sabuncuoğlu Şerefeddin, 788/1386-7 yıllarında Amasya’da doğmuştur. XV. yüzyıl Türk-İslam Tıp tarihinin önemli isimlerinden biridir.¹ Bu dönemin nüfusunun yaklaşık % 8’inin medrese öğrencisi² olduğu önemli ticaret, kültür ve sanat merkezlerinden olan Amasya’da yetişmiş ve Amasya Darüşşifasında hekimlik yapmıştır. Hekimliği ve yazdığı tıp eserleri yanında, tıp eğitimi ve etiği konusunda öne çıkmış olması, Sabuncuoğlu Şerefeddin’in değerini ortaya koymaktadır.

Kaynaklarda üç önemli eserinden bahsedilmektedir. Bunlar Terceme-i Akrabazîn, Mücerrebname ve Cerrâhiyetü’l-Hâniyye’dir.

Terceme-i Akrabazîn, çeşitli ilaçların hazırlanışı, kullanım yerleri ve şekilleri ile ilgili bir eserdir. Eser 17 bابتan oluşmaktadır. Bunlar 1. Tiryaklar 2. Macunlar 3. Müshiller 4. Merhemler 5. Kabızlık yapanlar 6. Fitiller 7. Şerbetler ve gargaralar 8. Göz ilaçları 9. Kurslar (Haplar) 10. Cerahat kurutucular 11. Merhemler ve yağlar 12. Lavman yapılan ilaçlar 13. Müshiller ve kusturucular 14. Burun kanaması durdurucular 15. Haplar 16. Boğaz, dil ve diş ilaçları 17. Enfiyelerdir. Eserin bilinen çok sayıda nüshası mevcuttur.³

Mücerrebname ise, Seyyid Zeyneddin İsmail el-Hüseynî el-Cürçânî’nin “Zahire-i Harezmaşahî” adlı eserinin sonundaki “Akrabazîn” bölümünün tercümesidir. Müellif otuz bir bölümden oluşan bu tercüme iki bölüm daha ilave etmiştir. Bunlar 29. bölümde bulunan “Bekayı Kuvveti Besait” ve 33. bölümdeki “İstılah Lügati” dir. Bu lügat Arapça-Farsça ve Türkçe sözlüğüdür. Bu dönemde bilim dili olan Arapçanın saray çevresinde iyi bilinmemesinden dolayı esere eklendiği anlaşılmaktadır. Eserin çok sayıda nüshası bulunmaktadır. İnsanlar ve hayvanlar üzerinde yapılan ilaç denemelerinin anlatıldığı bir eserdir.⁴

Müellifin üçüncü ve en önemli eseri ise Cerrâhiyetü’l-Hâniyye’dir. “Cerrâhiyyetü’l-İlhâniyye” olarak da anılmaktadır.⁵ Sabuncuoğlu Şerefeddin bu eseri 80 yaşından sonra, 1465 yılında ve yaklaşık 60 yıllık bir tecrübenin sonucunda ortaya koymuştur. Endülüslü Hekim Ebu’l-Kâsım el-Zehravî’nin ünlü eseri “et-Tasrif”i tercüme etmiş ve ona Tasrif’teki minyatür ve çizimlerin dışında kendi çizim ve minyatürlerini eklemiştir. Müellifin bu eserin bir nüshasını Fatih Sultan Mehmet’e sunmak için İstanbul’a gittiği bilgiler arasındadır.⁶ Çizim ve minyatürlerle cerrahi yöntemlerin ve kullanılan aletlerin eklenmesiyle zenginleştirilmiş olan bu çalışma, Türk bilim tarihinde bir ilktir.⁷

¹ Fatih Köksal, “Ünlü Tabip Amasyalı Sabuncuoğlu Şerefeddin’in Bilinmeyen Bir Eseri (Mi?): Fütüvvetname”, *TÜBAR*, 36, (Güz- 2014):228.

² H. Volkan Acar, “Yazılışının 550. Yılında Cerrahiyetü’l-Haniyye Hakkında SCI-E Kapsamındaki Dergilerde Yayınlanan Türkiye Kaynaklı Makaleler”, *Lokman Hekim Dergisi*, 5/2, (2015):37.

³ Ali Haydar Bayat, “Sabuncuoğlu Şerefeddin Bin Ali Bin el-Hâc İlyas Bin Şaban el-Amâsî el-Mütetabbib (788H/ 1386- 873H/1468’den Sonra)” *Şerafeddin Sabuncuoğlu (1386-1470)*, Haz. Ahmet H. Köker, Erciyes Üniversitesi Gevher nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri 1985, 28.

⁴ Acar, “Cerrahiyetü’l-Haniyye”, 38; Bayat, “Sabuncuoğlu Şerefeddin”, 34.

⁵ A. Haydar Bayat, “Cerrahiyetü’l-İlhaniyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7:420.

⁶ Göde, Yaşadığı Devir”, 13.

⁷ M. Şerefettin Canda, “Türkiye’de Nöropatolojinin Gelişimi ‘Dünden Bugüne’”, *Türkiye Ekopatoloji Dergisi*, 11/3, (2005):97.

Eserin bilinen üç önemli nüshası vardır. Bunlardan biri Paris Yazmasıdır. Daha önce Topkapı Sarayında bulunan bu yazma Tanzimat Döneminde, Yâsincizâde İlmî Efendi tarafından Fransız bir hekime hediye edilmek suretiyle elden çıkmıştır. 18x26.6 cm ebatlarında ve 250 varak olan bu nüshada, bir giriş ve manzum bir bitiş sayfası dışında 3 bab vardır. Birinci bab, 57 fasıldır. Bu babta hastalıkların dağlama yoluyla tedavisi anlatılmaktadır. Burada 56 minyatür ve 11 cerrahi alet şekli bulunmaktadır. İkinci bab 96 fasıldır. Bu bab çeşitli cerrahi müdahaleler hakkındadır. Yabancı cisim çıkarılması, diş çekilmesi, diş taşı temizlenmesi, burundan polip çıkarılması, sünnet etme, ayak ve el kesilmesi, ur çıkarılması, mesane taşı parçalanması gibi müdahaleleri tasvir eden 58 minyatür ve 146 cerrahi alet şekli ihtiva etmektedir. Üçüncü bab ise 36 fasıldan oluşmaktadır ve kırık ve çıkıklarla ilgilidir. Bazı sayfalarının eksik olduğu bu babta, 24 minyatür ve 11 cerrahi alet şekli mevcuttur. İstanbul Millet Kütüphanesi yazması ve İstanbul Üniversitesi Çapa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kürsüsü yazmaları da diğer iki yazmadır. Bu yazmalarda eksiklikler olduğu ve üç yazmanın birlikte değerlendirilmesiyle beraber eserin tam olduğu görülmektedir.⁸ 1939 yılında Süheyl Ünver, 1956 da Vecihe Kılıçoğlu ve 1992 de İlder Uzel tarafından neşri yapılmıştır.⁹

Eserin en önemli özelliklerinden biri, bu dönemde bilim ve saray dili olarak Arapça ve Farsça kullanılırken, Sabuncuoğlu'nun çağdaşı ve Fatih Sultan Mehmed'in hocası olan Akşemsetdin (1390- 1459) de dâhil olmak üzere, Sabuncuoğlu Şerefeddin eserlerini arı ve anlaşılır bir Türkçe ile yazmıştır.

Eser Prof Dr. İlder Uzel tarafından transkripsiyonu yapılarak 1992 yılında iki cilt olarak yayınlanmıştır. Birinci cilt iki bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde genel olarak Sabuncuoğlu Şerefeddin hakkında bilgi ve eserleri ve Cerrâhiyetü'l-Hâniyye hakkında bilgiler verilmektedir. Yine bu bölüm önce Türkçe, sonra da İngilizce olarak hazırlanmıştır. İkinci bölümde ise eserin transkripsiyonlu metni verilmiştir. İkinci cilt eserin tıpkıbasımıdır. Birinci cilt resimlerle beraber siyah-beyaz basılmış olmasına rağmen, ikinci cilt resimler, minyatürler ve şekillerden dolayı renkli basılmıştır.

Eserin birinci cildinde bulunan transkripsiyonlu metni ve ikinci cildinde yer alan tıpkıbasımı kadar, birinci ciltte bulunan hem Sabuncuoğlu Şerefeddin ve eserleri hakkında verilen bilgiler hem de Cerrâhiyetü'l-Hâniyye'nin nüshalarının karşılaştırılmasına dair verilen malumat, bilim tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

Eserin içeriği şu şekilde oluşturulmuştur:

- I. Giriş (Sayfa 1-7)
- II. Şerefeddin Sabuncuoğlu Ve Cerrâhiyetü'l-Hâniyye İle İlgili Yayınlarla Kısa Bir Bakış (Sayfa 7-11)
- II. Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Hayatı (Sayfa 11-24)
 1. Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Yaşadığı Dönemde Amasya
 2. Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Çalıştığı Hastahane
 3. Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Hayatı
- III. Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Eserleri Ve Otografları (Sayfa 24-31)
 1. Akrabadîn Tercümesi

⁸ Bayat, "Sabuncuoğlu", 31-34.

⁹ Köksal, "Fütüvvetnâme", 229.

2. Mücerrebname
3. Halîmî'nin Manzum Eseri (Farsça)
4. Müfid (Nazmü't-Teshîl)
5. Cerrâhiyyetü'l-Hâniye
 - A. Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye'nin Adı Sorunu
 - B. Paris Nüshası (P)
 - C. Fatih Millet Kütüphanesi Nüshası (M)
 - D. İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Nüshası (T)
- IV. Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Şahsiyeti (Sayfa 31-39)
- V. İngilizce Bölüm (English Text) (Sayfa 39-67)
- VI. Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye Nüshalarının Karşılaştırılması (Sayfa 67-97)
- VII. Bibliyografya (Sayfa 97-105)
- VIII. İndeks (Sayfa 105)
- IX. Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye'deki Tıbbi Minyatürlerden Örnekler
- X. II. Bölüm
- XI. Karşılaştırmalı Metin (Transcribed Text) (Sayfa 117-421)
- XII. Notlar (Notes) (Sayfa 421-495)

Eserin giriş bölümünde Türk tıp tarihine dair bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Türklerin Anadolu'yu fethi ve Türk-İslam kültürünün Anadolu'da yerleşmesi sürecine değinilmiştir. Anadolu Selçukludan sonra Beylikler Döneminde Türkçe'nin ve Türk Milliyetçiliğinin yayılması ile birlikte Türkçenin yazı dilinde kullanılmaya başlanması süreci olumlu yönde etkilenmiştir. Böylece Türkçe olarak tıp, astronomi, tarih, din ve felsefeye dair eserler yazılmaya başlanmıştır.

Türk-İslam tıp tarihi açısından önemli olan bu süreçte, Anadolu'da yazılmış olan ilk Türkçe tıp eseri, XIV. yüzyılda Hekim Bereket tarafından yazıldığı düşünülen "Lübâbü'n-Nubâb" adlı eserin aynı müellif tarafından "Tuhfe-i Mübârizî" adıyla çevrilmiş olan nüshasıdır. İlder Uzel bu bölümde, Sabuncuoğlu Şerefeddin'in eserlerine kadar olan dönemde, Türkçe yazılan veya başka dillerden Türkçe'ye çevrilmiş on sekiz tane daha eserden bahsetmiştir.

Eserin yazıldığı döneme kadar kullanılan tıp teorileri ve terimlerine de değinen İlder Uzel, humoral patoloji, dört unsur, makrokozmos ve mikrokozmos konularına açıklık getirerek, eserin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilecek önemli bir giriş yapmıştır.

Cerrâhiyyetü'l Hâniyye ile ilgili yapılan çalışmaları derleyen Uzel, bu eser hakkında yapılan çalışmaların zengin olduğunu ortaya koymuştur. Cerrâhiyyetü'l Hâniyye'nin 1927 yılında Ali Canip ile birlikte keşfedilmesinden bu yana, öncelikle Süheyl Ünver'in yaptığı çalışmalar ele alınmıştır. Bu konudaki makale ve bildiriler sıralanmıştır. Buna göre edisyon, tanıtım, transkripsiyon, tıp uzmanlık alanlarına göre spesifik çalışmalar, Zehravî'nin "Tasrif'i ile karşılaştırma gibi hem Türkçe hem de diğer dillerde çokça çalışma tespit edilmiştir.

Daha sonra müellifle ilgili geniş bilgi verilmiştir. Hayatı, eserleri, hekimliği, Amasya Darüşşifası ile ilgili malumattan başka, esere de genişçe yer verilmiştir. Bu bölümde

konular dağınık bir sistemle verilmiştir. Mesela önce müellifin hayatına değinip, sonra eserlerinin kritiği yapılmıştır. Buradan sonra Amasya Darüşşifâsına değinilmiş ve tekrar müellifin hayatına ve şahsiyetine dönülmüştür. Fakat Sabuncuoğlu ve eserleri ile Cerrâhiyetü'l Hâniyye'ye dair doyurucu bilgi bulunmaktadır.

Transkripsiyonda kullanılan her üç nüshanın ve Tasrif'in karşılaştırılmasının yapıldığı ve farklılıkların verildiği bir tablo mevcuttur. Bu tabloda toplam 191 farklı ifade Paris Nüshası (P), Fatih Millet Kütüphanesi Nüshası (M), İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Nüshası (T) ve Tasrif Nüshası da (Z) imgesi ile tabloda gösterilmiştir.

Eserin Paris Nüshasının tıpkıbasımında bulunmayan, fakat İstanbul Üniversitesi ve Fatih Millet Kütüphanesi nüshalarında bulunan minyatürler ve şekillerden bazı örnekler birinci ciltte verilmiştir.

Eserin ikinci cildinde yer alan tıpkıbasım Paris nüshasının tıpkıbasımıdır. Bu nüshada eksik olan varaklar ise Fatih Millet Kütüphanesi nüshasından tamamlanmıştır. Renkli olarak yapılan basım, özellikle minyatür ve şekillerin anlaşılması açısından son derece verimli olmuştur.

Cerrahiyetü'l Haniyye'nin tanıtım, transkripsiyon ve tıpkıbasımından ibaret olan bu iki ciltlik eser, Türk-İslam tıp tarihine bakış açısından büyük önem taşımaktadır. Bu yönüyle, Osmanlı tarihi, Türk Tıp tarihi, Sabuncuoğlu Şerefeddin ve Cerrahiyetü'l Haniyye çalışmak isteyenler için altın rehber değerinde bir çalışmadır.

Kaynakça

Acar, H. Volkan. "Yazılışının 550. Yılında Cerrâhiyetü'l-Hâniyye Hakkında SCI-E Kapsamındaki Dergilerde Yayımlanan Türkiye Kaynaklı Makaleler", *Lokman Hekim Dergisi*, 5/2, (2015):37-44.

Bayat, A. Haydar. "Cerrahiyetü'l-İlhaniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7:420.

Bayat, Ali Haydar. "Sabuncuoğlu Şerefeddin Bin Ali Bin el-Hâc İlyas Bin Şaban el-Amâsî el-Mütetabbib (788H/ 1386- 873H/1468'den Sonra)" *Şerafeddin Sabuncuoğlu (1386-1470)*, Haz. Ahmet H. Köker, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri 1985, 27-37.

Canda, M. Şerefettin. "Türkiye'de Nöropatolojinin Gelişimi 'Dünden Bugüne'", *Türkiye Ekopatoloji Dergisi*, 11/3, (2005):97.

Göde, Kemal. "Yaşadığı Devir Çevresi ve Hayatı (1386-1470)", *Şerafeddin Sabuncuoğlu (1386-1470)*, Haz. Ahmet H. Köker, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri 1985, 1-17.

Köksal, Fatih. "Ünlü Tabip Amasyalı Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Bilinmeyen Bir Eseri (Mi?): Fütüvvetnâme", *TÜBAR*, 36, (Güz- 2014):228.